

Esej

OD FILOZOFIJE EGZISTENCIJE DO EGZISTENCIJALNE PRAKSE

Nikola Ačanski

Nezavisni istraživač, Novi Sad, Srbija
n.acanski@yahoo.com

Od knjiga tražim samo da mi pružaju zadovoljstvo kroz poštenu zabavu, ili, ako se bavim naukom, u njima tražim samo onu nauku koja raspravlja o poznavanju mene samog i koja me uči kako valjano da umrem i valjano da živim.¹

Filozofija je kroz istoriju imala mnoge uloge i zadatke. Još od Sokrata, stoika i Epikura, jedan od zadataka filozofije bio je i negovanje duše čoveka. Kroz filozofiju, kao ljubav prema mudrosti, čovek se učio vođenju dobrog života, postizanju istinske sreće, zadovoljstva i unutrašnjeg mira. Taj smisao nikada nije prestajao biti unutrašnja svrha filozofije, iako je kroz istoriju ta svrha često bivala marginalizovana i zaboravljena. U srednjem veku, filozofija je redukovana na „sluškinju teologije”, koristeći se kao puki organon za izvođenje dokaza prilikom sholastičkih rasprava o prirodi Boga i čoveka. U italijanskoj renesansi, od sredine 14. veka, filozofija je ponovo progovorila jezik antičkih mislilaca, pitajući se o smislu individualnog života. Moderne filozofije racionalizma i empirizma vratile su se čoveku kao subjektu, ali uglavnom da bi ispitivale njegove spoznajne sposobnosti i njegovu logičko-empirijsku vezu sa svetom (objektom). Filozofija nemačkog idealizma predstavlja vrhunac težnje da se filozofija formira kao sistemska spekulativna nauka i čisto pojmovno znanje. Pozitivizam, pod uticajem prirodnih nauka i matematičke logike, vraća „majku svih nauka” u podređeni položaj sluškinje, ali ovog puta sluškinje posebnih nauka. Kao reakcija na takvo samorazumevanje suštine filozofije, nastaje

filozofija egzistencije, koja će kao svoj zadatak postaviti razumevanje ljudskog bića kao konkretne i neponovljive egzistencije bačene u svet. Na njenim osnovama javlja se mogućnost jedne drugačije prakse savremene filozofije, a na tragu antičkih i renesansnih autora, koja može da prevaziđe svoje akademske granice i čisto teorijske motive i pokuša da se uspostavi ne samo kao misao o životu, nego i kao proživljeno mišljenje.

Mišel de Montenj (1533-1592), stvarajući pod uticajima starogrčke ali i helenističko-rimske filozofije, spada među prve filozofe koji su svoj intelektualni i istraživački fokus usmerili od apstraktnih i suvoparnih rasprava o prirodi i Bogu, ka konkretnoj, pojedinačnoj i svetovnoj egzistenciji (lat. *existentia*) ljudskog bića kao *individue*. Zadatak filozofskog istraživanja za Montenja nije bio u tome da spozna univerzalne principe sveta i njima podredi čoveka čija će ličnost ispariti u apstraktnim zakonima. Suština je bila u samorazvoju ličnosti i izboru određenog, smislenog načina života.

Jedna stvar je posebno indikativna u citatu Montenja navedenom na početku ovog eseja. Vidimo u njemu jasnu suprotnost aristotelovskom, a time delom i sholastičkom, shvatanju filozofije i nauke kao čistih teorija i znanja radi samog znanja. Za Montenja, dakle, cilj filozofije nikada nije bio postići formalno znanje radi samog znanja, već kroz to znanje obezbediti uslove za srećan i smislen život.

¹ Mišel de Montenj, *Ogledi*, (Estetika, Valjevo/Beograd, 1990.), 114.

Tu poziciju on obrazuje pod uticajima Sokrata, delimično Platona, stoika i epikurejaca. Bitan momenat jeste taj da se filozofsko istraživanje o kojem govori Montenj primarno odnosi na individuu i čovekovu sposobnost samoobrazovanja vlastite ličnosti. Reč je o poziciji koju će kasnije eksplicitno zauzeti i Seren Kjerkegor: znanje može imati smisla samo ako je u službi životnopraktičke egzistencije. Jer ako znanje nije u službi života ono nije znanje vredno znanja.

Ja proučavam sebe više nego ijedan drugi predmet. To je moja metafizika, to je moja fizika.²

Nakon humanizma i renesanse, sa počecima moderne filozofije novog veka, racionalizma i empirizma, uočavamo ponovno slabljenje životnopraktičke, rekao bih i egzistencijalne svrhe filozofije i znanja. Vrhunac antimontenjevskog i antiegzistencijalnog shvatanja filozofije desiće se sa nemačkim idealistima (najpre u velikim sistemima Fihtea i Hegela).

Uvek je nezahvalno i opasno previše uprostiti stvari u filozofiji, ali nekada je određena doza jednostavnosti neophodna. U tom slučaju, ako pojednostavimo stvari, reći ćemo da važi manje više istorijski opšte-prihvaćena teza da je Hegelov filozofski sistem vrhunac idealističke, apstraktno-filozofske teorije. Hegelu je, naravno, stalo do subjekta (individualnog čoveka), ali samo ako se o njemu govori sa pozicija apsoluta kao totaliteta. Drugim rečima, priznaće se da Hegel govori o egzistenciji (subjektivnosti), ali ne govori iz egzistencije, već sa (nemoguće?!) pozicije apsolutnog znanja.

Zato se može reći da sa Hegelom imamo krešendo one tradicije u filozofiji koja filozofiju posmatra i uzima najpre kao teoriju, umsku spekulaciju, strogu nauku... Istorijom filozofije prevladavalo je to, uslovno rečeno, akademsko (samo)razumevanje filozofije, po kojem je u pitanju jedna ezoterična, visokoumska disciplina namenjena samo posvećenima. Tome je blisko određenje filozofije kao čiste nauke – recimo kod Aristotela (*philosophia* i *episteme*) i Dekarta, zatim kod Fihtea, Hegela, kod Ogista Konta kao naučna filozofija, pa i kod Huserla kao „stroga nauka”.³

Svim tim pozicijama zajedničko je razumevanje filozofije kao „objektivnog” „gledanja” ili „posmatranja” stvarnosti (*theoria, contemplatio*) ili pak kao epistemološke delatnosti, logičke analiza jezika i slično. Dok je filozofija učila Montenja kako valjano da živi i umre, većinu ostalih filozofa ona je učila kako da „posmatraju” svet, kako da sa visokih platformi znanja filozofiraju o egzistenciji čoveka, ali ne i iz nje. (Čast izuzecima, poput Montenja, Paskala i naravno pre svih starih Grka, stoika i epikurejaca.)

U prvoj polovini 19. veka pojaviće se čovek koji je prvi najpre osetio i doživeo, a zatim i filozofski promislio taj doživljaj, da je filozofija nakon Hegela izgubila dodir sa konkretnom egzistencijom i svetom života. Reč je o Serenu Kjerkegoru (1813-1855), čija (anti)filozofija predstavlja suprotstavlanje svakoj apstraktnoj filozofiji koja počiva na misaonim konstrukcijama, kategorizaciji i pokušajima da se egzaktno definišu stvarnost i čovek u njoj.

Nemoguće je, po Kjerkegoru, postaviti čoveka kao egzistenciju u jedan sistem, da bismo ga zatim naučno i objektivno razložili i definisali kao da je reč o pukom predmetu spremnom za seciranje i klasifikaciju, a ne o biću koje ima i duhovnu dimenziju i koje transcendirira puke datosti svog fizičkog postojanja. Zato, veruje danski filozof, jedini mogući zahtev koji filozofija može da postavi jeste taj da se osvetli pojedinačni život individue kao neponovljive i konkretne egzistencije. Objektivna istina, kojoj je težila i teži većina filozofa, za njega nema nikakvog značaja ako se ne potvrdi njen značaj za subjektivnost.

Kakve koristi bih ja imao da istina stoji preda mnom, hladna i ogoljena, ne mareći da li je ja priznajem ili ne, čineći me nelagodnim pre nego poverljivo prijemčivim [...] Znanje mora da oživi u meni, i to je ono što sada prepoznajem kao najvažnije od svega.⁴

Na tragu Montenja, može se reći da Kjerkegor sledi sličan stav: ne može se filozofirati o egzistenciji, sa jedne „objektivne” pozicije nepristrasnog posmatrača, ali može se filozofirati iz egzistencije u cilju jasnije i smislenije orijentacije u svetu. A suština tog filozofiranja, ako ostanemo

2 Isto, 203.

3 Nešto više o tome pogledati u: Nikola Ačanski, “Vrednost i obrazovni smisao „filozofije za decu”. *A priori*, (II (2), Sofia, Banja Luka, 2021.), 25-34.

4 *Soren Kierkegaard's Journals and Papers*, Volume 5, Autobiographical, Part One 1829-1848, (Indiana University Press, Edited and translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong, 1978.), 213; prevod citata na srpski: Nikola Ačanski (Kurziv je naš.)

pri tom izrazu, nije u čistoj (naučnoj i tobože objektivnoj) spoznaji, već u *izboru*. Treba izabrati ispravan i autentičan način života.

Kod Kjerkegora taj izbor se događa između tri sfere egzistencije: estetske, etičke i religiozne. Čovek „skokovito” prelazi iz jedne sfere egzistencije u drugu, na temelju vlastitog izbora. Odlukom koju donosi, čovek potvrđuje svoju ličnu vrednost i osobenost. To je proces postajanja čovekom. Uloga filozofije u tom procesu jeste da osvetli razvojni put i situacije u koje čovek zapada na tom putu. Filozofija se tu pojavljuje kao radikalno životnopraktička delatnost ili egzistencijalni *praxis*⁵ (u širem značenju prakse kao slobodno-stvaralačkog delanja) – kao izbor i način života.⁶

Kjerkegor, koji sebe nije smatrao filozofom, već „religioznim autorom”, ipak se u istoriji filozofije, gotovo jednoglasno, određuje kao utemeljitelj i praotac novog pravca savremene filozofske misli poznatog kao *filozofija egzistencije* ili egzistencijalizam. Sa autorima kao što su: Martin Buber, Gabriel Marsel, Karl Jaspers, Žan-Pol Sartr, Alber Kami, donekle Emanuel Munije i Martin Hajdeger, ponovo oživljava duh starih Grka, ovog puta izražen u kjerkegorovskom obliku i prilagođen savremenom dešavanju sveta.

Uz sve razlike i finese koje postoje među iznad nabrojanim autorima, jedno je svima zajedničko: usmerenost na egzistenciju pojedinačnog čoveka koja se ne može sistematizovati hegelovskim metodama ili objasniti prirodno-naučnim eksperimentima. Dakle, tema koja dominira u tim filozofijama jeste pokušaj razumevanja (ali ne i objašnjenja!) čoveka koji egzistira. Konačni cilj tog razumevanja, kao i kod Montenja i Kjerkegora, nije u teorijskoj spoznaji, već u egzistencijalnom delanju koje uvek podrazumeva i izbor određenog načina života.

Filozofija egzistencije, dakle, predstavlja u istoriji filozofije pravac koji filozofsku delatnost ne posmatra kao čistu teoriju i konstrukciju velelepnih misaonih sistema ili

oruđe za demonstraciju elokvencije i inteligencije filozofa. U tom smislu, ta se filozofija može odrediti i kao anti-filozofija, ako govorimo o jednom uobičajeno akademskom shvatanju te reči.⁷ Svakako reč je o anti-akademskoj praksi. To je filozofija, da parafraziramo Pjera Adoa, čuvenog zagovornika ideje o filozofiji kao „duhovnoj vežbi”, koja ne želi da obavesti i informiše, već da *preobrazi*.⁸ To je iskra koja je stvorena još sa Sokratom i njegovom praksom vođenja dijaloga po trgovima, iskra koju su razgorevali, tu i tamo, pojedini mislioci tokom istorije.

Sokrat nije zamišljeno sedeo i vodio unutrašnje monologe o suštini sveta, on nije bio puki sanjar koji je boravio u „svetu ideja”, već je bio aktivni član polisa koji je razgovarao sa svojim sugrađanima kako bi im pomogao u nameri da vode bolji život. On nije podučavao za novac, niti su, kako saznajemo od istoričara filozofije, njegovi sagovornici bili njegovi učenici (*mathete*), već ih je Sokrat smatrao svojim drugovima (*hetaire*).⁹ Sokrat je, po mom mišljenju, prvi filozof koji je *obrazovao svojevrstu egzistencijalnu praksu* na temelju svoje filozofske delatnosti. Izabrao sam baš taj izraz „egzistencijalna praksa”, jer je reč o praktičkom znanju koje stoji u službi egzistencije, a ne apstraktnog sistema, i čiji cilj jeste *praxis*, kao delanje usmereno ka potrazi za dobrim i smislenim životom.

Filozofi egzistencije, barem većina onih koje sam spomenuo, krenuli su sokratovskim putem, od kojih je prvi bio Kjerkegor. Ali možda najpoznatiji od svih, barem u nama bližem vremenu, jeste francuski mislilac Žan-Pol Sartr (1905-1980). Voleo bih sada da u kratkim crtama izložim moje viđenje Sartrove delatnosti, njeno filozofsko i praktičko značenje, kao i to zašto bi bilo moguće, a zapravo i adekvatnije, govoriti ne samo o *filozofiji* egzistencije, već i o *egzistencijalnoj praksi* koja se može formirati, ali se *u stvari* već i jeste formirala, upravo na temeljima egzistencijalizma.

5 Grč. *praxis*: delanje, proizvođenje.

6 Više o tome pogledati u: Miloš Todorović, „Ozbilnost - Kjerkegorov ‘ontološki’ pojam?”, (časopis za filozofiju *Arhe*, II/3 2005.), 17-30., Novi Sad; Žan Bofre, „Uvod u filozofije egzistencije”, (BIGZ, Beograd, 1977.), 41-53; Nebojša Kuzmanović, „Kjerkegorove sfere egzistencije”, (Krovovi, Sremski Karlovci, 1997.)

7 Nešto detaljnije o tome pisao sam u: Nikola Ačanski, „Teskoba apsurdna i apsurdnost teskobe: egzistencijalni položaj čoveka u filozofijama Albera Kamija i Žan-Pola Sartra”. (*Čemu*, XVI (27), 2020.), 38-51.

8 Pjer Ado, *Filozofija kao način življenja*, (Fendon, Beograd, 2011.), 142.

9 Frederik Koplston, *Istorija filozofije, Tom I Grčka i Rim*, (BIGZ, Beograd, 1988.), 136.

Sartr je možda jedan od najčuvenijih egzistencijalista. U svakom slučaju, on je prvi koji je eksplicitno i javno prihvatio „etiketu” egzistencijaliste. Njegova rečenica: „egzistencija prethodi esenciji”¹⁰, postala je čuveni „lajtmotiv” filozofije egzistencije i čitavog egzistencijalističkog filozofskog i kulturološkog pokreta koji se razvijao, najpre na tlu Zapadne Evrope, neposredno nakon Drugog svetskog rata. To je tako, ipak, sa razlogom. U toj rečenici sadržana je srž njegove misli, koju je podrobnije razvio u svom delu *Biće i ništavilo* i eseju *Egzistencijalizam je humanizam*.

U potonjem tekstu Sartr piše:

*Što ovdje znači da egzistencija prethodi esenciji? To znači da čovjek najprije egzistira, da sebe susreće, iskrsava u svijetu i da zatim sebe definira. Ako se čovjek, kakvog ga poima egzistencijalista, ne može definirati, to je zato što on najprije nije ništa. On će tek poslije biti, i bit će takav kakvim će sebe učiniti. Čovjek je ne samo takav kakvim sebe pojmi nego i takav kakav sebe hoće, i kako sebe pojmi nakon egzistencije, kako sebe hoće nakon tog poleta spram egzistencije; čovjek nije ništa drugo nego ono što od sebe čini. Takvo je prvo načelo egzistencijalizma.*¹¹

Ovde jasno uočavamo zamisao koju smo pronašli i kod Montjenja i Kjerkegora, ali u ovom slučaju neposrednije postavljenu. Naime, čovek bira svoj lični razvoj, on se samorazvija, jer čovek jeste vlastiti projekat koji se, *poput umetničkog dela*, osmišljava i realizuje. Ali za razliku od umetničkog dela, u čijem početku stoji neka ideja, čovek sebe kreira najpre svojim postupcima – činom i delom. To ne znači da čovek ne promišlja o sebi i da nema neku ideju sebe koju želi da ostvari. Ideja je uvek prisutna, ali po Sartru, ona ima smisla i realnosti onoliko koliko joj mi to dajemo našim delanjem – *praxisom*. Dok umetničko delo nastaje prema modelu pre-postojeće ideje koju sprovodimo u delo, čovek najpre dela, a tek onda na osnovu svojih činova definiše određenu ideju o sebi. U *Pitanjima metode* on dodatno pojašnjava taj stav:

Dakle, čovek se definiše svojim projektom. To materijalno biće neprestano prevazilazi položaj u koji je stavljeno; čovek otkriva i određuje svoju situaciju time što je transcendirira, da bi se objektivisao, radom, delom, gestom. Ta neposredna veza, sa one strane datih i ustanovljenih elemenata, sa onim Drugim

*koji nije ja, neprestano proizvodnja sebe sama radom i praxisom – to je naša vlastita struktura. To je ono što nazivamo egzistencijom.*¹²

Vidimo da se ovde, kao i kod Kjerkegora, egzistencija ne shvata kao neka apstraktna misao ili ideja u sistemu, već kao konkretna, delatna individua koja se stalno samorealizuje i nastaje kroz svoje izbore i svoja dela. Preduslov toga je, naravno, sloboda. *Sloboda* da odlučim šta ću od sebe učiniti; sloboda da budem ono što nisam i da ne budem ono što jesam. Naravno, ta sloboda nije apsolutna, njena granica je u slobodi Drugog, koji sebe isto tako bira i projektuje. Tu nastupa *odgovornost*. A gde su sloboda i odgovornost, tu je i *teskoba*. Teško je, mučno čak, preuzeti na sebe odgovornost, za svoja dela, za svoj život. Time je, barem u jednom ontološkom smislu, uzrok našeg uspeha i još više našeg neuspeha samo u našim rukama. Jednom kada prihvatimo odgovornost za naša dela dolazimo u mogućnost da budemo gospodari vlastite sudbine i da izgradimo autentičnu egzistenciju.

U tim momentima, možda najpodrobnije razvijenih kod Sartra, filozofija egzistencije prestaje biti samo jedna (akademska i teorijska) *filozofija* i postaje u punom značenju tog termina – *praksa*. Ali ta praksa ima jedan cilj: *egzistencijalni razvoj*. U tom kontekstu, ovako shvaćena filozofija egzistencije, postaje jedan poseban vid „duhovne vežbe”.

Spomenuti Pjer Ado duhovnu vežbu određuje kao: „[...] svojevoljnu ličnu praksu kojom se postiže preobražaj pojedinca, preobražaj sebe.”¹³ *Filozofija egzistencije*, kako je ja vidim, sa svojim temeljnim pojmovima: slobode, projekta, autentičnosti, smisla, odgovornosti, teskobe... Predstavlja *poseban oblik duhovne vežbe u vidu egzistencijalne prakse*, koja se sprovodi sa ciljem da se čovek ostvari kao slobodna i autentična egzistencija.

Sartru, ali ni Kjerkegoru, Jaspersu, Kamiju, Simoni de Bovoar i ostalima, nije bilo dovoljno samo da govore o egzistenciji, da o njoj filozofiraju, već su morali i da je žive u praksi. Što su i činili. Egzistencijalista ne može samo da misli i govori o slobodi – umesto da o njoj teoretiše, on mora da je sprovodi, da je praktikuje i da je egzistira. Sartr bi, na kraju krajeva, rekao – da se u njoj i kroz nju

10 Žan-Pol Sartr, „Egzistencijalizam je humanizam“, u *Filozofski spisi*, (Nolit, Beograd, 1984.), 261.

11 Isto, 263. (Kurziv je naš.)

12 Žan Pol Sartr, „Pitanja metode“, u *Kritika dijalektičkog uma I* (Nolit, Beograd, 1984.), 89.

13 Pjer Ado, *Filozofija kao način življenja*, 141.

angažuje, što je on i radio.

Filozofija egzistencije nema nameru da nas uči, pomoću velikih sistema i apstraktnih ideja, *šta* je to autentična egzistencija, *šta* je sloboda, *šta* je smisao, *šta* je sreća, *šta* je ljubav itd. Ona želi da mi to sami otkrijemo kroz *egzistencijalnu praksu*. Ona ne želi da nam se obraća *ex cathedra*, već da nas preobrazi, da nas, poput sokratovskih dijaloga, angažuje u promeni koju ćemo sami započeti. Jer egzistencija nije ono *Šta-bit* (*Was-sein*), već najpre ono *Da-bit* (*Dasein*).

Ako tako postavimo stvari, verujem da sa pravom možemo govoriti o egzistencijalnim praksama koje proizlaze iz našeg filozofskog razumevanja čovekove egzistencije, ali pre svega iz same naše slobode. To razumevanje nikada ne sme (i ne može) ostati samo prazno teoretisanje, jer ono tada ne može delovati svojom snagom promene i tada se gubi smisao egzistencijalizma kao filozofije koja apeluje na slobodno-stvaralačku sposobnost i delatnost čoveka.

Literatura:

- Frederik Koplston, *Istorija filozofije, Tom I: Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd, 1988.
- Miloš Todorović, „Ozbiljnost - Kjerkegorov 'ontološki' pojam?“, *Arhe*, II/3, Novi Sad, 2005.
- Mišel de Montenj, *Ogledi*, Estetika, Valjevo/Beograd, 1990.
- Nebojša Kuzmanović, *Kjerkegorove sfere egzistencije*, Krovovi, Sremski Karlovci, 1997.
- Nikola Ačanski, „Teskoba apsurdna i apsurdnost teskobe: egzistencijalni položaj čoveka u filozofijama Albera Kamijsa i Žan-Pola Sartra“, *Čemu*, XVI (27), 2020.
- Nikola Ačanski, „Vrednost i obrazovni smisao 'filozofije za decu'“. *A priori*, II (2), Sofia, Banja Luka. 2021.
- Pjer Ado, *Filozofija kao način življenja*, Fedon, Beograd, 2011.
- Soren Kierkegaard's Journals and Papers*, Volume 5, Autobiographical, Part One 1829-1848, Indiana University Press, Edited and translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong, 1978.
- Žan Bofre, *Uvod u filozofiju egzistencije*, BIGZ, Beograd, 1977.
- Žan Pol Sartr, „Pitanja metode“, u *Kritika dijalektičkog uma I*, Nolit, Beograd, 1984.
- Žan-Pol Sartr, „Egzistencijalizam je humanizam“, u *Filozofski spisi*, Nolit, Beograd, 1984.